

КЫРГЫЗ ТИЛИН ӨЗГӨ ТИЛ КАТАРЫ ОКУТУУНУН КОММУНИКАТИВДИК НЕГИЗДЕРИ

Макалада кыргыз тилин өзгө тил катары окутуунун мааниси жана максаттары аныкталып, кыргыз тилин окутуудагы негизги принциптери көрсөтүлүп, факт-материалдар аркылуу далилденди.

Окутуунун коммуникативдик багытталышы окутуунун мазмунун багыттайт. Башкача айтканда, байланыштын жагдайын, чөйрөсүн тактап, ага жараша тилдик материалды тандайт, байланыш үчүн зарыл болгон коммуникативдик ыкманы белгилейт жана ал ыкманы оозеки, жазуу түрүндө иш жүзүнө ашыруунун же болбосо тилдин коммуникативдик милдетин аткаруунун каражаттарын көрсөтөт. Коммуникативдик багытталыш ошондой эле окутууну уюштурууда ар түрдүү формалардан пайдалануунун ылайыктуу мүмкүнчүлүктөрүн ачат. Бул үчүн башкы шартты, атап айтканда, бардык көнүгүүлөрдүн сүйлөө байланышынын чыныгы шарттарына максималдуу деңгээлде жакындатылышын сактоо керек. Бул талап, жадагалса, окутуунун башталыш этабы үчүн тийиштүү деңгээлде тил билүүнү, типтүү турмуштук жагдайды айта билүүнү талап кылат.

Башка тилди окутууга киргизилген эрежелердин, фактылардын лингвисти-калык теорияга кайчы болбогондугун илимий негиздүүлүк принциби катары түшүнөбүз. Бирок окутууга келиш үчүн сөзсүз түрдө лингвистикадагыдай ар тараптуу, бардык деңгээлдери фонетикадан синтаксиске, стилистикага чейин иреттүү, толук иликтенип окутулууга тийиш эмес. Окутууда же практикалык грамматикада граммати-калык кубулуштар алардын кептеги ролуна, маанисине, жыштыгына ылайык берилиши талап кылынат. Мисалы, кеп материалдарынын негизинде зат атооч жөнүндө жалпы түшүнүк алгандан кийин, башка улуттун студенттери зат атоочтун мааниси жактан бөлүнүшүнөн же сан, жөндөмө категорияларынан мурун таандык категориясы менен таанышышса, ошол билим алардын коммуникативдик компетенциясынын эртерээк калыптанышына өбөлгө түзөт. Бирок окутуунун кийинки этаптарында зат атоочтун маанисине карай бөлүнүшү, зат атоочтун сан жана жөндөмө категориялары да окутулушу зарыл. Ансыз окутуудагы системалуулук принциби бузулат.

Коммуникацияга багытталган окутууда **түшүнүп окуу** принциби кептеги тил бирдиктерин, алардын айкалыш эрежелерин түшүнүү менен, алардын негизинде аналитикалык иштин жүргүзүлүшүн талап кылат. Ал эми түшүнүп окуу принцибинин турмушка ашырылышы деп тил үйрөнүүчүнүн окутуунун мазмунуна гана эмес, окутуу процессинин жүрүшүнө да аң-сезимдүү мамиле жасай билишин эсептесе болот. Студент окутуучунун колдонгон каражаттарын жана ыкмаларын түшүнүп, өзүнүн билимине өзү баа бериши керек. Орус тилинде окуган мектептерде кыргыз тилин жөнөкөй эле окутуу – сүйлөөдөн тилге тиешелүү болгон материалдарды өздөштүрүп окуу, ырааттуулукту

колдонуу. Башкача айтканда, уюшулган, максатка ылайыкталган байланыш түзүү процессинде сүйлөө аркылуу тил системасын окутуу болуп саналат. Ушул жерден тилдик материалды өз кучагына камтыган: фонетикалык, лексикалык, грамматикалык жана сүйлөө мате-риалдарынан туура тандалган лингвистиканын бөлүгү окутуу мазмунунун бирден бир башкы бөлүгү катарында саналат. Анткени ар бир тилдин тилдик каражаты өтө эле ар түрдүү болот. Өзгөчө, бул тилдин лексикалык составынан ачык көрүнөт. Ушуга байланыштуу Ян Амос Коменский өз убагында тандап алуу жөнүндө окутуунун мазмуну жана сөздүк маселеси биринчи кезекте тургандыгын белгилеген. Анткени окутуунун мазмуну окутуунун максатына байланыштуу болгондуктан, окутуунун максатын эсепке алуу менен тандап алуу жүргүзүлөт.

Азыркы учурда окутуунун мазмунун тандоо бүт бойдон айрым бөлүктөрү лингводидактикада жалпы эки принципти эсепке алуу менен ишке ашат.

1. Окутуунун оңтойлуу максатын ишке ашыруу үчүн мазмундун бүт бойдон же анын бөлүктөрүнүн жетиштүүлүгү жана зарылдыгы.

2. Окутууда мазмунду бүт бойдон, анын айрым бөлүктөрү менен бирге өздөштүрүү мүмкүндүгү.

Биринчи принципте окутуунун мазмунунда ошол тилдик каражат, текст болушу керек. Ал гана эмес, коюлган максатты аткарууга, б.а. сүйлөй билүүнү белгилүү денгээлде өздөштүрүү зарыл. Экинчи принципте студенттердин тандалган материалды өздөштүрө алуусун тура эсепке алуусу бол жолдонот. Демек, сүйлөө жагдайы мүмкүн катары тилдик каражаттын анча чоң эмес гана бөлүгү, жалпы жолунан, айрым гана компоненттери менен ишке ашат. Азыркы тил окутуу процессиндеги актуалдуу маселелердин бири – булл окутулуп жаткан тил менен окуучулардын эне тилинин ортосундагы катыш. Кыргыз тилин окутууда орус тилине көңүл бурулуп, ал көбүнчө рационалдуу пайдаланылат. Методикада бул багыт эне тилин эсепке алуу же эне тилине таянуу принциби деп аталат.

Тилдик аң-сезимдин калыптанышында кыргыз жана орус тилинин түзүлүшүн салыштыруу чоң роль ойнойт. Кыргыз жана орус тилдеринин түзүлүшү, структурасы, тутуму лингвистикалык изилдөөлөр аркылуу иликтенип, салыштырма лингвистикада эки тилдин жалпы типологиялык жана грамматикалык окшоштугу менен бирге айырмачылыгы дагы белгиленет.

Коммуникативдик мамиле кылууда окутуунун максаттарынын практикалык мүнөздө болушу чоң роль ойнойт. Окуу процессинин кептик багыттальшы принциби тил жана кеп маселеси менен тыгыз байланышып, тилдин колдонулушун, анын иштешин биринчи планга койдурат.

Окутуунун мазмунунун айрым бөлүктөрүнүн минималдуу зарылдыгы кыргыз тилин өзгө тил катары окутуу процессинин спецификалык өзгөчөлүгү менен байланыштуу болот. Ошол үчүн үйрөнө турган лексиканы, грамматиканы ар түрдүүчө көбөйтүү, ошондой эле теманы кеңейтүү, окутуунун максатын ишке ашыруу зарылдыгын орундатпоо билүүнүн өсүшүнө зыян келтирет. Демек, коюлган милдетке жетүүгө болбойт. Орус тилинде окуган мектептерде кыргыз лексикасын тандап алууга үйрөнүү үчүн аны үч

топко бөлүүгө болот. Дидактикалык принципти окутуунун максаты жана милдети – окуучулардын жаш өзгөчөлүгүн эсепке алуу. Коммуникативдик милдетке жооп берүүчү принципти мамиле кылуу жагдайын эсепке алуу ж.б. колдонуу. Лингвистикалык принципти лексиканын системалуу мүнөзүн, лексиканын башка денгээлдеги тилдик байланышын эсепке алуу ж.б.

Активдүүлүк принцибин турмушка ашыруу окутуучунун алдына татаал маселени коет. Алсак, ал үй тапшырма катары берилген сүйлөшүү темасынын дептерде жазылганын, анын жатталганын текшерип тим болбой, студенттердин ошол, мисалы, «**Биздин университет**» темасын «*Эмне себептен университет К.Тыныстанов атында?*», «*Ошол адам жөнүндө эмне билесиңер?*» сыяктуу бир катар суроолор менен тереңдетип, керек болсо, башка темаларга да убактылуу өтүп кетип, аларды өз ойлорун кыргызча билдирүүгө активдүү катыштырып, кыргызча билбеген сөздөрдү сураттырып, сүйлөмдөрдү ошол замат өз алдынча түзүүгө үйрөтүү зарыл. Ошондо студенттер реалдуу турмуштагы маектешүүгө мүнөздүү болгон теманын бат өзгөрүшүнө даяр болуп, баарлашууну кыргызча улап кете алышат. Оң мотивациянын түзүлүшү жалаң гана принцип эмес, бул – тил окутуу методикасында актуалдуу маселелердин да бири. Ой мотивацияга таасир бере турган нерселерге окутуучунун инсандык касиеттери, анын өз ишине компетенттүүлүгү, студенттерди окутуудагы иш-аракеттери, ошол ишке жан дили менен -берилгендигин студенттин, аз болсо да, жылыштарын колдоого алгандыгы, андан тышкары, тилдин коомдогу кадыр-барктуулугу кирет.

Индивидуалдаштыруу принциби окутууда студенттердин курактык, психологиялык жана башка өзгөчөлүктөрүн эске алууну талап кылат. Коммуникативдик мүнөздө өздөштүр-гөндөр маектешүүдө демилгелүү болушат. Алардын угуп, эске туту жөндөмдүүлүгү жакшы болгондуктан, кеңири тараган суроо-жоопторду тез эстеп калып, аларды дароо эле колдонушат. Ал эми экинчи типтеги адамдар маектешүүдө пассивдүүлүк кылса да, алардын суроо-жооптору окшош болбойт. Алар окшош сүйлөмдөрдү, фразаларды кебинде кайталай бербейт, аналитикалык мүнөздөгү тапшырмаларды батыраак аткара алышат. Алардын көрүп эске тутуусу күчтүүрөөк болот.

Окутуунун коммуникативдик мазмунунун компоненттери катары төмөнкүлөр эсептелет: маектешүү чөйрөлөрү, темалар менен кырдаалдар, коммуникативдик милдеттердин типтери, кырдаалдар үчүн актуалдуу болгон кептик кыймылдар. Окутуунун тилдик мазмунуна бир катар критерийлердин, принциптердин негизинде тандалып алынган жалпы тилдик минимум (лексикалык, морфологиялык, сөз жасоо ж.б.) кирет. Ал грамматика менен лексиканын органикалык айкалышы болуп саналат жана кеңири колдонулган тил бирдиктерин гана камтыбастан, курамына колдонулушу анча кеңири болбосо да, коммуникативдик мааниси жагынан бийиктикте турган бирдиктерди кошот.

Адабияттар:

1. Биялиев К.А. Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин башка улуттарга окутуу методикасы. –Бишкек, 2007.
2. Батманов И.А. Краткое введение в изучение кыргызского языка. –Фрунзе:

Кыргызгосиздат, 1947.

3. Батманов И., Актанов Т. Кыргыз тилинин окуу китеби. -Бишкек, 2007.
4. Добаев К., Андабекова Ш.А., Молдоев А.М. Кыргыз тилин өзгө тил катары окутуунун усулу. –Каракол, 1992.
5. Шамбаева Б.С. Кыргызча окуп, сүйлөшөлү. –Бишкек, 2006.
6. Шнейдман В.Н., Исаев Д.И. Краткий самоучитель кыргызского языка. 2-е изд., перераб., доп. –Фрунзе: Мектеп, 1984.